

وقایع ایل قشقایی

به روایت حاج عباسعلی خان کشکولی

به تحریر

ملا حیدر زاهدی گهواده

و تقریر

میرزا نصرالله دبیری

به کوشش

منصور نصیری طیبی

بابک زیلاب پور

سرشناسه : کشکولی، عباسعلی، ۱۲۴۲ - ۱۳۲۶.
 عنوان و نام پدیدآور : وقایع ایل قشقایی به روایت حاج عباسعلی خان کشکولی / نویسنده عباسعلی خان کشکولی؛
 به کوشش منصور نصیری طیبی، بابک زیلاب پور.
 مشخصات نشر : تهران: نامک، ۱۴۰۱.
 مشخصات ظاهری : ۳۱۲ ص.
 شابک : ۹۷۸-۶۲۲-۶۶۷۰-۳۴-۰
 وضعیت فهرست نویسی : فیبا
 موضوع : قشقایی — ایران — تاریخ
 کشکولی
 شناسه افزوده : نصیری طیبی، منصور، ۱۳۴۹ -
 شناسه افزوده : زیلاب پور، بابک، ۱۳۶۰ -
 رده بندی کنگره : DSR ۷۲
 رده بندی دیویی : ۹۵۵ / ۹۸۲
 شماره کتاب شناسی ملی : ۸۹۵۶۵۷۹

تلفن: ۶۶۴۱۷۶۳۶

naamak.publication@gmail.com

naamak.publication

@naamakpublication

وقایع ایل قشقایی (به روایت حاج عباسعلی خان کشکولی)

به تحریر: ملا حیدر زاهدی گهواده
 و تقریر: میرزا نصرالله دبیری
 به کوشش: منصور نصیری طیبی و بابک زیلاب پور
 اسکن و ترمیم تصاویر: مصطفی زکریا
 نوبت چاپ: اول، زمستان ۱۴۰۱
 لیتوگرافی: کارا
 چاپ و صحافی: تاجیک
 شمارگان: ۷۷۰ جلد

ISBN: 978-622-6670-34-0

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۶۷۰-۳۴-۰

همه حقوق برای این اثر محفوظ است

تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً و جزئاً به هر صورت (چاپی، فتوکپی، الکترونیکی و صوتی)
 بدون اجازه کتبی ناشر ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.
 مرکز پخش، پارسه: ۶-۶۶۴۷۷۴۰۵ داخلی ۱

فهرست

مقدمه..... ۷

آغاز سخن..... ۹

نسخه ملا حیدر زاهدی - مختصری از زندگی ملا حیدر زاهدی - نسخه میرزا نصرالله دبیری - شرحی کوتاه از زندگی حاج عباسعلی خان کشکولی

[تاریخ وقایع ایل قشقایی به تحریر ملا حیدر زاهدی..... ۲۳]

خاندان قشقایی • اجدام خوانین کشکولی • کوچ قشقایی ها به کرمان • قتل مرتضی قلی خان ایل بیگی • ریاست قاسم خان کشکولی و عروض آقا دره شوری • ایلخانی گری محمدقلی خان • مصالحه قاسم خان کشکولی و محمدقلی خان ایلخانی • تصرف قلاع بیدشهری ها ذکر اجداد و اولاد دو کشکولی بزرگ و کوچک • اولاد و فامیل اجدام کشکولی بزرگ • جدایی قاسم خان و کشکولی ها از محمدقلی خان ایلخانی • فرار عباسعلی خان اول از زندان • برقراری روابط دوستانه میان کشکولی ها و ایلخانی • ایلخانی گری حاجی نصرالله خان • بروز خشک سالی و قحطی • پیدایش هرج و مرج در ایل قشقایی • اختلاف حاجی نصرالله خان و ضرغام الدوله • ایلخانی گری اجلال السلطنه و ایل بیگی گری ضرغام الدوله • ایلخانی گری ضرغام الدوله • جنگ قره یال • جنگ ضرغام الدوله با کشکولی ها • دست به دست شدن قدرت بین ضرغام الدوله و صولت الدوله • جنگ های کودیان و تهمار ریاست سردار احتشام و امیر عطا خان بر ایل قشقایی • اختلاف میان سردار احتشام و صولت السلطنه • شورش ژاندارمری در شیراز - جنگ صولت الدوله با محمدعلی خان کشکولی • [جنگ با پلیس جنوب و اختلاف درونی ایل قشقایی] • پناهندگی طایفه دره شوری به خاک بختیاری • حمله سالار حشمت به دره شوری ها • فوت محمدخان و محمدعلی خان کشکولی • جنگ دوم فیروز آباد • برقراری صلح میان سردار احتشام و سردار عشایر • سرقت اموال پرنس ارفع الدوله • ایلخانی گری ناصر خان و ایل بیگی گری نصرالله خان • زندانی شدن حاج عباسعلی خان • مصالحه ناصر خان با کشکولی ها و دره شوری ها • صولت الدوله و نمایندگی مجلس • حکومت نظامیان بر ایل قشقایی

[تاریخ وقایع ایل قشقایی به تقریر میرزا نصرالله دبیری..... ۱۰۶]

دلیل نگارش تاریخ قشقایی • [گذشته] ایل قشقایی • تعداد خانوار قشقایی • مرحوم اسماعیل خان [اول] • مرام ایل قشقایی • خط سیر ایل • به هم خوردن روابط ایلخانیان و کلانتران کشکولی • کشته

شدن مرتضی قلی خان ایل بیگی • انتصاب محمدقلی خان به ایلخانی گری • عزل قاسم خان و عیوض آقا دره شوری • ازدواج محمدقلی خان با دختر قاسم خان • مهدقلی خان پیشکار ایل قشقایی • فوت محمدقلی خان • تصرف قلاع یدشهری ها توسط محمدقلی خان ایلخانی • [کشکولی کوچک] • شمه ای از گزارش و احوال کشکولی و اجداد آنها • توضیح مجملی از سیاست امور مرحوم محمدقلی خان و دوره چهارم قشقایی • شرح حال سهراب خان و علیقلی خان • بنیاد نفاق داخله سلسله ایلخانیان بر حسب شرح [و] تفصیل • وقایع بعد از برکناری سلطان محمدخان از ریاست ایل قشقایی خاندان علیقلی خان ایل بیگی و نواده او و ذکر اسامی و نواده ایلخانیان و ایل بیگیان • گزارش حالات یک جمله از ایلخانیان • وقایع قبل از سنه ۱۳۰۵ ه.ق • فوت داراب خان و سلطان محمدخان و ایلخانی گری حاج نصرالله خان • انضمام ایل عرب خمسه به قشقایی • مصالحه خوانین • کشته شدن ناصرالدین شاه و اغتشاش در فارس • شرارت و راهزنی • وصول مالیات دیوانی توسط حاج عباسعلی خان • به ایالت فارس رسیدن ناظم الدوله • جنگ قره یال • ایلخانی گری صولت الدوله • ایالت علاءالدوله و ایلخانی گری دوباره ضرغام الدوله • تشکیلات و بارگاه ایلخانی • ایالت علاءالدوله و کلاتری محمدحسن خان کشکولی • انقلاب مشروطه و دوستگی قشقایی ها • کشته شدن حیدرخان و خورشید کمارجی • ایالت نظام السلطنه • جنگ بین سردار احتشام و سردار عشایر • جدایی صولت السلطنه از سردار احتشام • خروج سردار احتشام از ایل قشقایی • ایلخانی گری سردار عشایر و ایل بیگی گری صولت السلطنه • تصرف طایفه دره شوری توسط سردار عشایر • جدایی محمدعلی خان کشکولی از سردار عشایر • پناهنده شدن قوام الملک به سردار عشایر • جنگ تیزدنگ • جنگ باسه کان • جنگ قشقایی ها با انگلیسی ها • عقب نشینی صولت الدوله به گرمسیرات فارس • شمه ای از گزارش اولین دفعه که سردار احتشام فیروزآباد را متصرف شد • کشته شدن محمدخان و فوت محمدعلی خان کشکولی • تلاش مجدد سردار عشایر برای تصرف فیروزآباد • جنگ دوم فیروزآباد و شیوع شدید بیماری آنفولانزا • پناه بردن صولت السلطنه و ایاز کیخا به ایل بختیاری • فوت حیدرعلی خان کشکولی

ضمایم ۲۵۳

الف) تاریخ وفات خوانین کشکولی در پایان دفتر اول به قلم ملا حیدر زاهدی • ب) شجره نامه خوانین کشکولی در دفتر دوم به قلم میرزا نصرالله دبیری که در صفحه های ۳۲ و ۳۳ اصل متن نوشته شده است • پ) شجره نامه فرزندان حسن آقا و محمد آقا (کشکولی بزرگ و کشکولی کوچک و قراچه) که در متن نسخه ها نوشته شده است.

آلبوم تصاویر ۲۶۰

نمایه اشخاص ۲۸۵

نمایه مکان ها ۲۹۷

نمایه ایلات، طوایف، تیره ها ۳۰۷

نمایه کتاب ها و مجلات ۳۱۱

مقدمه

روایت حاج عباسعلی خان کشکولی از وقایع ایل قشقایی از جمله روایات مهمی است که از دیرباز از وجود نسخه‌هایی از آن سخن در میان بوده است و اینک خوشبختانه به همت پژوهشگران گرامی، آقایان منصور نصیری طیبی و بابک زیلاب پور، متن منقحی از این روایت بر اساس تطبیق و بررسی سه نسخه خطی فراهم آمده است که در اختیار پژوهشگران و علاقمندان به تاریخ معاصر این مرز و بوم قرار می‌گیرد.

درباره زندگانی مرحوم حاج عباسعلی خان کشکولی، نسخ برجای مانده از خاطرات او، شرح حال مختصر منشی‌های ایشان و نحوه تدوین این مجموعه در آغاز سخن توضیحات لازم ارائه شده است و آنچه می‌توان در ادامه افزود چند نکته کوتاه بیش نیست.

این دو روایت یعنی تحریر ملا حیدر زاهدی گهواده و تقریر میرزا نصرالله دبیری از یادداشت‌های برجای مانده ایشان و احیاناً دیگر اظهارات حاج عباسعلی خان اگرچه یکی - اولی - فشرده‌تر و شاید هم در بخش‌هایی در بیان رخدادها صریح‌تر باشد و از لحاظ زمانی دوره طولانی‌تر را شامل شود، اما از لحاظ مضامین مورد بحث با نسخه دوم تفاوت چندانی ندارد جز آن که روایت دوم چه در بیان تحولات کلی ایل قشقایی و چه در توضیح سرگذشت طایفه کشکولی و سران آن از شرح و تفصیل و همچنین جزئیات بیشتری برخوردار است.

حاج عباسعلی خان کشکولی در یک دوره طولانی از تحولات مورد بحث در دوره ایلخانی گری عبدالله خان ضرغام‌الدوله خود شاهد بسیاری از آن رخدادها و از یک مرحله به بعد در دوره ایلخانی گری اسماعیل خان صولت‌الدوله و حتی بعد از برکناری وی و سپردن قشقایی به دست حکومت نظامی در مراحل نخست دوره

پهلوی خود از بازیگران عمده و مؤثر آن عرصه بود، از همین رو شاید می شد انتظار داشت که در توضیح پاره‌ای از این تحولات، نکات و جزئیات بیشتری را ارائه کند. اما چنین انتظاری برآورده نمی شود، ولی این در اصل کار که افزوده شدن روایتی نو بر دیگر روایات موجود از تاریخ قشقای است تفاوتی ایجاد نمی کند، آن هم روایتی از منظر ایل کشکولی و ملاحظات سران و خوانین آن که شاید در پاره‌ای از دیگر روایات و گزارش‌های برجای مانده که بیشتر از منظر ایلخان‌ها نوشته شده‌اند نمی توانسته است به صورت کافی موضوع تأکید و توجه بوده باشد.

به هر روی همان گونه که اشاره شده اصل آن است که با شناسایی مآخذی از این دست حتی الامکان بر غنا و تکثر منابع موجود افزود که خوشبختانه با اقدام آقایان منصور نصیری طیبی و بابک زیلاب‌پور در آماده‌سازی این مجموعه برای انتشار در مجموعه موسوم به خاطرات و اسناد ملک منصورخان صولت قشقای و همچنین توفیق آن‌ها در شناسایی چند مأخذ مشابه دیگر که امیدواریم آن‌ها نیز به ترتیب در همین چارچوب منتشر گردند که در این زمینه تحولات امیدوارکننده‌ای آغاز شده است.

کاوه بیات

آغاز سخن

این مجموعه مشتمل بر بازنویسی و تصحیح سه نسخه خطی در ارتباط با تاریخ ایل قشقایی و طایفه کشکولی است، که از حاج عباسعلی خان کشکولی که خود اطلاعات زیادی از وقایع تاریخی ایل قشقایی و طایفه کشکولی داشته نقل شده است. نسخه اول که به قلم ملا حیدر زاهدی منشی حاج عباسعلی خان به تحریر در آمده است با عنوان «نسخه ملا حیدر زاهدی» یاد می گردد. اما نسخه دوم که توسط میرزا نصرالله دبیری کتابت شده با عنوان «نسخه میرزا نصرالله دبیری» ذکر می شود. نسخه میرزا نصرالله دبیری از دو دفتر یا نسخه مجزا تشکیل شده است. دفتر اول معروف به نسخه آقای «حسینقلی خان فارسیمدان» و دفتر دوم معروف به نسخه آقای «ملک منصورخان قشقایی» است. در تفاوت بین نسخه های «حسینقلی خان فارسیمدان» و «ملک منصورخان قشقایی» باید گفت که نسخه حسینقلی خان فارسیمدان مقدم بر نسخه آقای ملک منصورخان است و نویسنده ابتدا نسخه حسینقلی خان فارسیمدان را نوشته است و سپس در بازنویسی، همان مطالب را با شرح و تفصیل بیشتری در نسخه آقای ملک منصورخان آورده است. البته مطالب نسخه حسینقلی خان فارسیمدان تا وقایع اختلاف خضر بیگ کشکولی با مسیح خان فارسیمدان است که داراب خان ایل بیگی وی را از کلاتری طایفه کشکولی خلع و حاج محمد کریم خان را جانشین وی می کند. بنابراین مبنای تصحیح و کار مصححان همان نسخه کامل تر آقای ملک منصورخان است. اما در نسخه حسینقلی خان فارسیمدان مطالبی وجود دارد که در نسخه آقای ملک منصورخان نیامده است. بنابراین با توجه به اهمیت مطالب و تفاوت های دو نسخه در پانویس، این مطالب با عنوان «نسخه الف» که همان نسخه حسینقلی خان فارسیمدان است ذکر شده است.

نسخه ملا حیدر زاهدی

در نسخه ملا حیدر زاهدی هیچ جا کاتب نام خود را ذکر نمی کند اما بر اساس گفته های حاج حیدرخان عباسی کشکولی نوه حاج عباسعلی خان کشکولی و محمد زاهدی نوه ملا حیدر زاهدی، کاتب این نسخه ملا حیدر زاهدی است.^۱

آن گونه که از متن نسخه مشخص است حاج عباسعلی خان کشکولی وقایع تاریخی را بازگو می نمود و ملا حیدر زاهدی آن وقایع را کتابت می کرد. در این نسخه حاج عباسعلی خان هدف از نگارش کتاب را چنین ذکر می کند که چون تاکنون از وقایع و تاریخ قشقایی اطلاعات مکتوبی در دسترس نبوده وی تلاش کرده تا تاریخ قشقایی را بنویسد تا بعداً خوانندگان از آن تاریخ مطلع شوند. برای این منظور نویسنده برای نگارش مطالب یا از اشخاص کهنسال و مطلع پرس و جو کرده و یا آنچه را که خود شاهد بوده به تحریر در آورده است. در واقع این نسخه، تاریخی مختصر از وقایع درونی ایل قشقایی و طایفه کشکولی را در بر می گیرد که در آن مطالب بکر و منحصر بفردی ارائه شده است.

در این نسخه روایت تاریخ ایل قشقایی از اواخر دوره صفویه آغاز گشته و در ادامه وقایع تاریخی ایل قشقایی در قالب شرح زندگانی دو خاندان در ایل قشقایی توضیح داده شده است. یکی خاندان سران قشقایی یا اولاد جانی خان که خاندان حاکم بر ایل قشقایی بودند. بدین ترتیب شرح وقایع از زمان نامدار آقا فرزند بیگ محمد آقا آغاز شده و تا زمان حیات راوی ادامه یافته است. خاندان دیگر، کلانتران طایفه کشکولی است که سرگذشت جد بزرگ کلانتران طایفه کشکولی یعنی حسین خان و فرزندانش را در بر می گیرد. با توجه به نسبت فامیلی دو خاندان با یکدیگر و مسئله حفظ قدرت ایلی، در واقع نویسنده تلاش کرده که فراز و فرود روابط فی مابین را شرح دهد.

رویدادهایی که در این نسخه به آن اشاره شده را می توان به دو قسمت تقسیم کرد. بخشی که حاج عباسعلی خان خود شاهد وقایع نبوده و قبل از زندگی ایشان روی داده که آن ها بر اساس شنیده های خود از دیگران روایت کرده است. این قسمت شامل شرح وقایعی چون کوچ ایل قشقایی به کرمان، کشته شدن مرتضی قلی

۱- به نقل از محمد زاهدی کشکولی، زمستان ۱۳۹۶.

خان ایل بیگی، سرپرستی ایل قشقایی توسط قاسم خان کشکولی و عیوض آقا دره شوری در غیاب محمدقلی خان ایلخانی، تصرف قلاع بیدشهری‌ها، روابطه بین سران کشکولی و خاندان ایلخانی قشقایی و غیره است.

قسمت دوم شامل رویدادهایی است که نویسنده خود شاهد آنها بوده است از این رو نویسنده در شرح رویدادهایی که در متن آنها قرار داشته در موارد متعدد نام خود را بدین گونه «این جانب حاج عباسعلی خان» یا «بنده» آورده است. این وقایع از سال ۱۳۱۳ ه. ق یعنی سال کشته شدن ناصرالدین شاه و بروز ناآرامی و اغتشاش در فارس آغاز می‌شود. این دوران هم‌زمان با ایلخانی‌گری عبدالله خان ضرغام‌الدوله بود که از طرف ایالت فارس مأمور می‌شود تا در مناطق مختلف امنیت لازم را برقرار کند. در این مأموریت که حاج عباسعلی خان، ایلخانی قشقایی را همراهی می‌کند خاطرات خود را به تفصیل شرح داده است. این مجموعه از این منظر قابل توجه است که نویسنده به عنوان فردی ایلپاتی و از سران طایفه کشکولی شاهد وقایعی از درون ایل قشقایی بوده است. علاوه بر این اطلاعات منحصر به فردی که نویسنده دربارهٔ زمان حیات و ایلخانی‌گری عبدالله خان ضرغام‌الدوله ارائه می‌کند به واسطهٔ کمبود داده‌های تاریخی این دوره از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در خلال آن نویسنده از کشمکش‌های فرزندان داراب خان یعنی ضرغام‌الدوله، صولت‌الدوله، صولت‌السلطنه، سردار احتشام بر سر تصاحب قدرت، خاطرات و داده‌های تاریخی دست‌اول و مهمی را بازگو می‌کند و هر از گاهی به نقش خود به‌عنوان میانجی یا حامی یکی از طرفین درگیری اشاره‌ای می‌کند. سپس نویسنده به وقایعی از جمله شرح جنگ قشقایی‌ها با انگلیسی‌ها، ایلخانی‌گری ناصرخان اشاره کرده و سرانجام نگارش آن با عزل ناصرخان از ایلخانی‌گری و برقراری حکومت نظامی و خلع سلاح ایل قشقایی در سال ۱۳۰۴ ه. ش پایان می‌یابد. در پایان نویسنده جدولی از اسامی سران طایفه کشکولی (فرزندان قاسم خان و حاج عباسعلی خان کشکولی) را با ذکر سال وفاتشان ترسیم کرده است.

اصل تک نسخهٔ معروف به «ملا حیدر زاهدی» نزد حاج حیدرخان عباسی کشکولی فرزند حاج فضل‌الله خان فرزند حاج عباسعلی خان دوم نگهداری می‌شود. این نسخه به خط شکستهٔ تحریری با عیار متوسط در ۵۸ صفحه و کلاً ۲۹ برگ به‌نگارش در آمده است.

مختصری از زندگی ملا حیدر زاهدی

ملا حیدر زاهدی از تیره گهواده از طایفه کشکولی کوچک در سال ۱۲۷۷ه.ش متولد شد. پدرش ملا جانعلی و مادرش خوش اندام از تیره گهواده بودند. ملا جانعلی در تشکیلات و دستگاه اداری صولت الدوله قشقایی سمت منشی گری داشت. وی که جزو منشیان مخصوص ایلخانی و مسئول نگارش نامه های محرمانه و احکام وی محسوب می شد، بسیار مورد اعتماد صولت الدوله بود. ملا جانعلی سه پسر به نام های سردار، هدایت الله و حیدر داشت که هر سه بعد از پدر شغل مکتب داری و منشی گری را ادامه دادند.

ملا حیدر از دوره جوانی به عنوان منشی به خدمت حاج عباسعلی خان و حمزه خان کلانتران کشکولی کوچک در می آید. ایشان مانند پدر تمام نوشته ها و نامه نگاری های محرمانه و احکام صادره از طرف حاج عباسعلی خان و حمزه خان را می نوشت و با امضا و مهر خان تکمیل می نمود.

ملا حیدر در همان زمان از طرف حاج عباسعلی خان به بازنویسی و تکمیل خاطرات و وقایع تاریخی ایل قشقایی و کشکولی ها مأمور می شود. در این راستا خود نیز مطالبی به اطلاعات کتاب می افزاید اما با بیماری و فوت حاج عباسعلی خان ادامه نگارش کتاب ناقص باقی می ماند.

ملا حیدر هم چنان در طایفه کشکولی به شغل مکتب داری مشغول بود به گونه ای که اکثر بزرگان طایفه کشکولی در مکتب ایشان به تحصیل سواد پرداختند. ملا حیدر سرانجام در تاریخ مرداد ماه سال ۱۳۶۸ه.ش به رحمت ایزدی پیوست.^۱

۱- به نقل از محمد زاهدی، زمستان ۱۳۹۶.